

*Городовенко А. В.,
помічник судді
Апеляційного суду Донецької області,
аспірант,
асистент кафедри права та публічного адміністрування
Маріупольського державного університету*

КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Анотація. Стаття присвячена основоположним національним та європейським принципам судової влади, які виконують системоутворюючу та системо спрямовуючу функцію в розвитку національного процесуального законодавства, впливають на склад і зміст усіх правовідносин, які виникають у процесі відправлення правосуддя, відбивають найважливіші сутнісні риси інституту судової влади.

Ключові слова: принципи судової влади, судова реформа, судова влада, влада, держава.

Постановка проблеми. З набуттям Україною незалежності розпочалось, у рамках реформи, формування судової влади, яка б відповідала б принципам правової держави.

Слід зазначити, що система принципів судової влади не залишається незмінною. У процесі розвитку держави деякі з них набувають нового змісту, з'являються й нові принципи. Проблематикою є і те, що у світі немає зразкових моделей побудови судової влади, а міжнародна спільнота досі не виробила єдиних стандартів судоустрою. У кожній країні структура й побудова судоустрою визначаються з урахуванням традицій та історичного розвитку.

Окремі аспекти зазначеної проблеми досліджувалися в роботах таких вітчизняних учених, як В.Б. Авер'янов, Ю.О. Волошин, С.В. Васильєв, Д.О. Вовк, С.В. Ківалов, М.І. Козюбра, В.В. Комаров, В.Т. Маляренко, І.С. Марочкін, В.В. Молдован, О.О. Овсяннікова, С.П. Погребняк, Ю.Є. Полянський, Д.М. Притика, О.Б. Прокопенко, П.М. Рабінович, В.В. Сердюк, О.Ф. Скакун, В.І. Шишкін, М.С. Шуміло, А.Г. Ярема та ін.

Мета статті – проаналізувати конституційні національні та європейські принципи функціонування судової системи, що становлять фундамент судової системи та судових процедур розгляду й вирішення справ.

Виклад основного матеріалу дослідження. Особливе значення для судової системи становлять її принципи побудови. З давніх-давен принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Поняття «принцип» у перекладі з латинської означає «початок», «першооснова», «первинність» [1, с. 197].

Щодо принципів побудови судової системи, то І. Назаров зазначає, що вони є частиною принципів судової влади, але, з огляду на цілком видиму специфіку, утворюють самостійну систему принципів [2, с. 3].

Щодо принципів судової влади, то варто зазначити, що вони є норми найбільш загального, керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади, побудову її основних інститутів та спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед судовою владою [3, с. 40].

Слід зауважити, що вчені і законодавець на рівні з поняттям принципів визначають ще і таку категорію як «засади», що має безпосереднє відношення до вихідних основ організації судової системи в Україні. Відтак мусимо констатувати певний паралелізм використання у сфері вихідних основ судоустрою України категорій «засади» та «принципи», що за відсутності чіткого розуміння та розмежування їхнього змісту лише ускладнює формування та впровадження таких підвалин судової системи. Зокрема, подібна термінологічна різноманітність явно не сприяє уніфікації правового регулювання. У зв'язку із цим варто відмітити, що з приводу співвідношення понять «засади» і «принципи» у науці склалися доволі різні, часом протилежні точки зору. При цьому на сьогодні достатнього поширення набуває такий підхід щодо ототожнення зазначених понять [4, с. 309], визнання їхньої близькості та відсутності вагомих відмінностей, адже, як за О. Кузнецовою, засади й розглядаються саме як «основне положення, принцип» [5, с. 14]; а за В. Маляренко – як «фундаментальні ідеї і положення» [6, с. 4]. У той же час О. Хотинська наполягає на тому, що категорія принципів є ширшою аніж поняття засад, що перешкоджає точному визначенню правових принципів.

Певною мірою дійсно можна стверджувати про подібність та однопорядковість термінів «засади» і «принципи», які означають одне і те ж – певні начала, основи. Натомість жодних переконливих доводів щодо наявності істотних відмінностей (зокрема в аспекті зв'язку нормативного положення з ідеєю) між ними наразі немає. Відповідно до цього, подібно до правових принципів, засади також можуть розглядатися в якості певних нормативно виражених вихідних положень та ідей. Отже, і засади, і принципи у сфері судоустрою мають однакове призначення й рівною мірою виступають підґрунтям організації судової системи України. Однак все ж таки з метою впорядкування вихідних основ організації судоустрою більш коректним було б їхнє позначення лише через категорію принципів, що згідно з С. Потапенко [7, с. 26] повинна використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, що належать до юриспруденції.

Слід зазначити, що в наш час немає єдності щодо визначення поняття принципів судової системи. Так, на думку І. Назарова, принципи побудови судової системи можна визначити як історично сформовані теорією й практикою діяльності судів, обумовлені економічним і ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства нормативно закріплені положення, які фіксують найбільш важливі вимоги й відображають закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст й специфіку, визначають тенденції розвитку [8, с. 128–129]. З цією думкою майже повністю погоджується

Т. Струс-Духнич, проте, на її думку, ці принципи варто називати принципами побудови судової влади [9, с. 174].

Є. Козлова конституційні принципи, що регулюють судову систему, поділяє на три групи: принципи й норми, що визначають взаємовідносини особи й судової влади; принципи організації судової системи (здійснення правосуддя тільки судом відповідно до закону; єдність судової системи; поєднання професійних і непрофесійних начал у здійсненні правосуддя); принципи функціонування судової системи (незалежність, незмінюваність і недоторканність суддів; гласність судочинства; змагальність і рівноправність сторін у процесі) [10, с. 348–357].

Аналізуючи цей погляд, варто наголосити на відмінності таких принципів судової системи від принципів саме правосуддя (судочинства), що хоч і поєднані єдиною цільовою метою (наприклад, забезпечення створення й безперервного функціонування демократичної й ефективної судової системи [8]), однак відображають загалом різні аспекти організації та реалізації судової влади в Україні. Саме тому вбачаємо неприйнятним віднесення до числа принципів судової системи України таких суто процесуальних принципів, як гласність, публічність і відкритість, державна мова судочинства, обов'язковість судових рішень, поєднання усності та письмовості, безпосередність судового розгляду, безперервність, змагальність, судова істина тощо. Перелічені принципи дійсно явно і неявно пов'язані та позначаються на принципах судової системи (зокрема, це стосується принципу незалежності суддів і самостійності суду), але безпосередньо організаційної складової частини судової влади не визначають.

Щодо системи побудови судової системи України, то в сучасній правовій науці немає єдності думок щодо цього питання. На думку І. Назарова, до системи принципів побудови судової системи відносить такі принципи: а) єдності судової системи; б) територіальності; в) спеціалізації; г) інстанційності; г) ступінчастості та ієрархічності; д) самостійності суду; е) доступності суду [11, с. 105].

С. Тимченко до принципів побудови судової системи України відносить лише конституційні принципи – територіальність і спеціалізацію. Решту принципів він визначає як ознаки судової системи [12, с. 51].

Майже подібним є погляд Р. Куйбіди, найбільш актуальними, який до принципів судової системи України є відносить спеціалізацію, територіальність та інстанційність. Усі інші принципи на його думку вичерпали своє методологічне значення і перейшли до категорії властивостей, рис, які характеризують сучасну систему судів [13, с. 47].

Зазначена позиція вбачається не достатньо аргументованою (тим більше що конкретне коло таких засад не встановлювалось), а пояснення, що вони «вичерпали своє методологічне значення» не розкриває відмінностей між категоріями принципів і ознак судової системи. На нашу ж думку, в актуальних умовах інституалізації й реформування судової системи України, що в тому числі пов'язана з поглибленням й забезпеченням реальності спеціалізації, доступності та незалежності суду, розподіл вихідних основ судоустрою на першорядні (принципи) і другорядні (ознаки) не є виправданим. Натомість лише комплексний підхід до формування й впровадження цілісної системи сучасних засад і принципів (що відповідає вимогам самостійності, повноти, несуперечності із тісно взаємозалежними елементами [8]) в організацію судової системи України дійсно сприятиме вдосконаленню інституту судової влади.

На думку А. Борко, слід доповнити ще й такими загальноправовими засадами, як принципи верховенства права і законності, втілення яких в організації та діяльності судової системи України набуває ключового значення у зв'язку зі специфічним призначенням судової влади із здійснення державою правового захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина [14, с. 455].

У контексті євроінтеграційних прагнень сучасної України, на нашу думку, слід також виділити такий новий принцип судової системи, як інтеграційність. Аналізуючи цей принцип, варто визначити сутність слова «інтеграція». У вільній енциклопедії зазначається, що інтеграція (від лат. *integrum* – ціле, *integratio* – відновлення) – 1) поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Процес взаємозближення й утворення взаємозв'язків; 2) згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур в рамках регіону, країни, світу [15].

Прийнято вважати, що термін «європейська інтеграція» позначає створення європейських інститутів та політик, які еволюціонують у напрямі формування певного наднаціонального центру, навколо якого має конституюватися спільний європейський простір. Оскільки держави Європейського Союзу створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можливо ухвалювати демократичним шляхом на загальноєвропейському рівні, термін «європейська інтеграція» інколи коротко розшифровують як «усупільнення суверенітетів». У цьому сенсі європейську інтеграцію прийнято визначати як зближення на добровільній і мирній основі суспільств, держав і економік, яке виходить за межі існуючих до цього часу національних, політичних та економічних кордонів.

Задоволення євроінтеграційних прагнень України передбачає обов'язкову адаптацію нашої судової системи до судової системи Європейського Союзу [16, с. 116].

Необхідною умовою євроінтеграції України є стабільність установ (органів), які гарантують демократію, верховенство права та права людини, що не може бути досягнуто без проведення судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності судової влади та її зміцнення. З огляду на це до системи суб'єктів забезпечення євроінтеграційних процесів в Україні необхідно відносити також і судову систему, яка представлена, насамперед, Верховним Судом, Конституційним Судом України та вищими спеціалізованими судами України. Необхідним кроком подальшої європеїзації судової системи України є розвиток міжнародних зв'язків органів судової влади України. Безпосередня реалізація заходів, спрямованих на забезпечення ефективної діяльності Верховного Суду в міжнародній сфері, покладена на відділ міжнародного співробітництва [17, с. 101].

Не слід ототожнювати такі концепти, як правосуддя та судова влада. Правосуддя – це діяльність судових органів (включно судів), що здійснюють судову владу. Судова влада, у свою чергу, відповідно до теорії і практики розподілу влади, є самостійною незалежною сферою публічної влади, яка створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів, контролю за конституційністю законів, захисту прав та свобод людини і громадянина тощо.

Судова влада в Україні реалізується шляхом правосуддя у формі цивільного, господарського, адміністративного, кримінального, а також конституційного судочинства. У свою чергу, правосуддя є однією із форм реалізації судової влади поряд

з такими формами, як конституційний контроль, формування суддівського корпусу та органів суддівського самоврядування, тлумачення (і роз'яснення) законодавства, організаційне й інформаційно-аналітичне забезпечення судів (узагальнення судової практики, аналіз судової статистики) тощо.

Слушним є висновок, що судова влада, яка інституційно представлена системою судових органів, реалізує функцію правосуддя (судочинства), а також ряд допоміжних функцій, що створюють умови належного кадрового, матеріально-технічного, інформаційно-аналітичного та іншого забезпечення судової діяльності [18, с. 24]. Отже, такий широкий підхід до визначення судової влади надає змогу зробити висновок, що основними принципами організації і функціонування судової влади повинні бути принципи, які мають конституційний «ранг» та які визначають основи, підґрунтя не окремих складових системи судової влади, а відображають її сутність, зміст, функціональну спрямованість як цілісного конституційно-правового феномену, – це принципи верховенства права та конституційної законності.

Крім того, саме ці принципи мають стати основними орієнтирами розвитку держави й суспільства з метою становлення та подальшого розвитку України як демократичної, правової держави. Для досягнення цієї мети важливим є те, щоб ці принципи були послідовно втілені у процеси організації і функціонування судової влади.

Особливе місце в системі принципів судової влади посідає верховенство права, яке є винятковим політико-правовим ідеалом сучасного суспільства.

Виходячи зі специфіки статусу Конституційного Суду України, його ролі в правотворчому і правозастосовному процесах, можна констатувати, що діяльність органу конституційної юстиції повинна ґрунтуватися, передусім, на принципі верховенства права, що дає змогу Конституційному Суду України виходити за вузькі для нього рамки принципу верховенства Конституції і законів. У цьому разі справедливим буде твердження про необхідність «звернення до практики «живого права», вимірів її юридичної і соціальної ефективності» [19, с. 141]. Лише в цьому випадку, на думку М.П. Орзіха, «можна відкинути докір європейських юристів щодо явно недостатнього використання прецедентів і доктринальних напрацювань у посткомуністичній юстиції та американських юристів, які взагалі нерідко дивуються, як серйозно їхні європейські колеги ставляться до дотримання букви закону і як недбало - до власної практики» [19, с. 141].

При цьому конституційна юстиція так само, як і вся державна влада, не є необмеженою. Судді Конституційного Суду України не можуть бути вищими за право та засновану на ньому Конституцію. У демократичній правовій державі вони повинні підпорядковуватися праву.

Судова система Європейського Союзу (Євросоюзу) була створена з метою вирішення суперечок між суб'єктами європейської інтеграції, а також

забезпечення цілісності та узгодженості права європейських інтеграційних організацій шляхом відповідного тлумачення його норм. Важливим завданням судової системи Євросоюзу стало також забезпечення безконфліктної взаємодії норм права Євросоюзу та внутрішнього права держав-членів як передумови для нормального функціонування організаційно-правового механізму європейської інтеграції. Окремим питанням функціонування судових установ Євросоюзу присвячені дослі-

дження В. Муравйова, В. Опришко, Р. Петрова, Ж. Л. Сорона, Ж. Рідо, Н. Феннелі та ін.

Слід зазначити, що судові функції в Євросоюзі виконують кілька установ, які тісно співпрацюють з національними судами держав-членів. Суд Європейського Союзу включає Суд, Трибунал і спеціалізовані трибунали. Між ними існують відносини субординації. Суд засідає в Люксембурзі. У його складі представлені по одному судді від кожної держави-члена та 11 генеральних адвокатів. Усі вони призначаються терміном на 6 років з правом бути переобраними шляхом угоди між урядами держав-членів після консультацій з комітетом, що визначає придатність кандидатів на ці посади.

Вибір здійснюється з поміж осіб, які гарантують свою незалежність і мають кваліфікацію для призначення на найвищі судові посади у своїх країнах, або є юристами з визнаною компетенцією. Кожні три роки відбувається часткова ротація суддів та генеральних адвокатів. Судді обирають зі свого складу голову Суду терміном на три роки з правом на переобрання. Суд засідає в повному складі (пленумом), але може також формувати палати: Велику палату, що складається з 13 суддів, та палати, до яких входить від трьох до п'яти суддів.

Суд ЄС є вищою судовою інстанцією Євросоюзу, яка покликана забезпечувати дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень установчих договорів. У своїй діяльності Суд ЄС виконує функції міжнародного, конституційного, частково адміністративного суду [20, с. 37].

Як міжнародний суд він вирішує суперечки між державами-членами, які стосуються об'єкта установчого договору, а також між державами-членами та інститутами ЄС чи між останніми. До держави-члена, яка не виконує рішень Суду ЄС, останній може застосовувати санкції у формі одноразових виплат або штрафів.

Виконуючи роль конституційного суду, Суд ЄС розглядає законність законодавчих актів, прийнятих спільно Європарламентом і Радою, актів Ради, Комісії та Європейського центрального банку, які не належать до рекомендацій і висновків, а також актів Європарламенту і Європейської ради, що мають правові наслідки для третіх сторін. Суд також може розглядати позови, з якими до нього можуть звертатися Рахункова палата, Європейський центральний банк і Комітет регіонів з метою захисту своїх прерогатив. Окрім цього, Суд ЄС уповноважений давати тлумачення установчих договорів та актів органів ЄС.

Виконуючи функції адміністративного суду, Суд ЄС має юрисдикцію в будь-якому спорі між ЄС та його службовцями, а також у випадках вирішення спорів, що стосуються відшкодування збитків, заподіяних інститутами ЄС чи його службовцями при виконанні ними своїх обов'язків.

Винятково важливу роль відіграє Суд ЄС у розвитку права Євросоюзу. У цьому зв'язку слід згадати доктрини примату та прямої дії норм права Євросоюзу, які дістали обґрунтування в рішеннях Суду ЄС. Для обґрунтування концепції примату права ЄС основоположне значення мало рішення в справі 6/64 *Costa v. ENEL*. У ньому для обґрунтування цієї ідеї Суд ЄС посилався на пряму дію окремих норм права Євросоюзу. Обґрунтування прямої дії норм права Євросоюзу є наслідком практики Суду ЄС. Спираючись на телеологічний підхід до тлумачення права Євросоюзу, Суд зробив пряму дію одним із ключових елементів усього правопорядку ЄС [20, с. 50–51].

Висновки. Побудова судової системи обумовлюється різноманітними суспільними чинниками (історичними, культурними,

ментальними, економічними), а також особливостями правової системи країни. У більшості країн світу не існує чітко визначених принципів судової системи, лише на підставі аналізу особливостей її побудови й функціонування можна виокремити певні закономірності розвитку. Аналіз чинного законодавства свідчить, що, окрім прямо передбачених Конституцією України і законодавством про судоустрій принципів територіальності, спеціалізації й інстанційності, можна виділити інші засадничі положення її побудови. Це виключність і повнота судової влади, утворення суду на підставі закону, єдність судової системи, доступність судової системи.

Література:

1. Цвік М.В., Петришин О.В., Авраменко Л.В. Загальна теорія держави і права: підручник / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків, 2009. 584 с.
2. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи: монографія / за ред. І.В. Назаров. Харків, 2009. 144 с.
3. Теліпко В.Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів»: науково-практичний коментар / за ред. В.В. Молдована. Київ, 2011. 528 с.
4. Тимченко Г.П. Принципи судочинства України: методологія дослідження / за ред. Г.П. Тимченко. Київ, 2010, № 21. С. 306–317.
5. Кузнецова О.А. Нормы-принципы российского гражданского права: статут / за ред. О.А. Кузнецова. Москва, 2006. 267 с.
6. Малярченко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку / за ред. В. Малярченко. Київ, 2003, № 9. С. 3–10.
7. Потапенко С.В. Сутність та призначення принципів адміністративного судочинства України / за ред. С.В. Потапенко. 2010, № 2. (34). 24-29 с.
8. Назаров І.В. Принципи побудови судової системи: монографія / за ред. І.В. Назаров. Харків, 2009. 144 с.
9. Струс-Духнич Т.В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства: теоретико-правові аспекти: автореферат дис. канд. юр. наук: 12.00.01 / Т.В. Струс-Духнич. Львів, 2012. 21 с.
10. Козлова Е.И., Кутафин О.Е. Конституционное право России: за ред. Е.И. Козлова. Москва, 2002. 520 с.
11. Назаров І.В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / за ред. І.В. Назаров. Харків, 2011. 432 с.
12. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / за ред. С.М. Тимченко. Київ, 2004. 304 с.
13. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія / за ред. Р.О. Куйбіда. Київ, 2004. 288 с.
14. Борко А.Л. Щодо системи принципів організації судової системи України / Митна справа / за ред. А.Л. Борко. 2012, № 6 ч. 2, книга 2. С. 450–456.
15. Інтеграція. Інтернет-енциклопедія Вікіпедія. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>.
16. Татаренко В. Реформування судової влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів: Державне управління та місцеве самоврядування / за ред. В. Татаренко. 2010, № 2. С. 114.
17. Буратевич О.І. Органи держави влади України і нормативно-правове забезпечення європейської інтеграції: Наукові праці МАУП / за ред. О.І. Буратевич. Київ, 2012, вип. 2(33). С. 99.
18. Абова Т.Е., Абросимова Е.Б. Судебная власть / за ред. И.Л. Петрухина. Москва, 2003. 720 с.
19. Сучасний конституціоналізм та конституційна юстиція : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, жовтень 2000 р.) / За ред. С.В. Ківалова, М.П. Орзіха. Одеса, 2001. 336 с.
20. Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу: Реферат. Київ, 2005. 96 с.

Городовенко А. В. Конституционные принципы функционирования судебной системы в Украине и Европейском союзе

Аннотация. Стаття посвящена основополагающим национальным и европейским принципам судебной власти, выполняющим системообразующую и системно направляющую функцию в развитии национального процессуального законодательства, влияющим на состав и содержание всех правоотношений, возникающих в процессе осуществления правосудия, отражающим важнейшие положения института судебной власти.

Ключевые слова: принципы судебной власти, судебная реформа, судебная власть, власть, государство.

Horodovenko A. Constitutional principles of the functioning of the judicial system in Ukraine and the European Union

Summary. The article is devoted to the fundamental national and European principles of the judiciary, fulfilling systemically and systematically guiding function in the development of the national procedural legislation, influencing the composition and content of all legal relations arising in the process of administering justice, reflecting the most important provisions of the institution of the judiciary.

Key words: principles of judicial power, judicial reform, judicial power, government, state.